

A RIZIKÓTÁRSADALOM BIZTONSÁGÉRZETE¹

Társadalmunk az ipari társadalomból a rizikótársadalomba tart. A kockázatok felismerésében és kezelésében új szemlélet van kibontakozóban. Az emberek félelme az ismert és ismeretlen veszélyek iránt megnőtt. A biztonság és a biztonságérzet jelentősége felértékelődött.

A szükséglettől cselekvésig terjedő folyamatot bemutató modell hozzájárul ahhoz, hogy megértsük a kockázatkezelés alapjait. Erre szükség van, mert az osztálytársadalmat feltűnésmentesen, mintegy lopakodva felváltó rizikótársadalom a korábbiaktól alapvetően eltérő elvek alapján működik. A társadalom már nem valamilyen értékek (pl. igazságosság, egyenlőség) védelme vagy megteremtése érdekében fejt ki erőfeszítéseit, hanem valamilyen értékek megsemmisülésével szemben. Amikor a korábbi deviancia a tömeges elkövetés miatt normalitássá lényegül át, amikor a hosszú távon biztosan kárt okozó kockázatok megteremtőivel szemben eszköztelenül állunk, akkor a bűnök és büntetések újrafogalmazásának időszakát éljük. A kérdés a jövő számára az, hogy a büntetőjogon belül vannak-e, lesznek-e olyan probléma-megoldási eszközök és módszerek, amelyek az új társadalom új kihívásaira képesek reagálni.

Bevezető

A biztonság, mint érték az utóbbi évtizedekben fokozatosan és mindinkább előtérbe került. Az embereknek a világról kialakult képe változóban van, s ennek részeként egyre inkább rájönnek: a teljesítmény, annak fokozása a fenntartható fejlődésnek csak egyik fele. A másik fontos szempont a teljesítmény növelésével együtt járó kockázatok kézben tartásának biztosítása. Ma úgy tűnik, hogy ennek a hosszan tartó szemléletváltozásnak kezdeti szakasza a második világháborút követő hidegháborús időszaktól datálható. Ekkor észlelte elsőként az emberiség (ha nem is annak egésze, de legalább a legjobbjai), hogy a Föld lakossága mint egész, s benne az egyes ember mennyire sebezhető. Az atomrobbantások irányították rá a figyelmet arra is, hogy milyen könnyű visszafordíthatatlan vagy csak nehezen visszafordítható folyamatokat elindítani. Ezeknek a folyamatoknak káros hatásai olykor csak megkésve jelentkeznek, s előre nem vagy alig prognosztizálható módokon hatnak. A Csernobil-katasztrófa egyrészt, a Világkereskedelmi Központ ellen 2001-ben végrehajtott támadás másrészt ráirányította a figyelmet arra is: mit jelenthet az, ha a 20. század második felének technikai vívmányai felelőtlen és illetéktelen kezekbe kerülnek.

¹ Jelen tanulmány a következő dolgozat aktualizált és rövidített változata: Irk F.: Biztonságérzet rizikótársadalomban? In: Korinek L. (szerk.): Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára. Pécs, 2004. 59-72. pp.

Ez a gondolkodási folyamat kiváltotta a már nem csak az előnyöket, hanem ezek mellett a lehetséges vagy várható hátrányokat is figyelembe vevő tervezési szemléletet. A haszon becslését mind több területen kiegészítette a lehetséges hátrány, vagy a valószínűsíthető bekerülési költség számítása. A felfogás lassan változik, de az áttörés az új szemlélet irányába még nem történt meg. Ráadásul a jelenségek lényegéből fakadóan a szakemberek és a közvélemény körében kialakult kép nagyon ellentmondásos.

A 20. századi modernitás diszharmóniája legelőször a közúti közlekedés területén vált kézzelfoghatóvá. A második világháborút követően, a motorizáció rohamszerű növekedésével egyidejűleg csakhamar nyilvánvalóvá vált: a gyors helyváltoztatásra kitalált, eleinte csupán a kiváltságosoknak szóló kedvenc szabadidő-eltöltő eszköz: a gépkocsi elsősorban az emberi életekben hatalmas károkat okoz. (Hogy másodsorban súlyosan szennyezi a környezetet: nos ez a kérdés csak később került rivaldafénybe.) Az embereknek korábbi biztonságérzete megingott, hiszen – joggal – úgy érezhették, hogy bármikor bármelyiküket utolérheti a végzet. Egy idő után azonban a tényleges biztonság és a biztonságérzet teljesen külön utakon kezdett el járni. A lakosságon úrrá lett a megszokás és vele együtt egyfajta fatalista szemlélet. Az emberek többsége elfogadta azt az érvelést, miszerint minden jó mellett van valami rossz, s hogy ez a rossz ebben az esetben az adott nagyságrendben normális és elkerülhetetlen. Ennek folyományaként mind a mai napig csak kevesen hiszik el, hogy a balesetek döntő többsége megelőzhető. Életünk részévé vált a baleseti kockázat csakúgy, mint számos, csak hosszabb távon érzékelhető 20. századi kártétel. Ennek egyik következménye például az, hogy amíg hazánkban az emberölések számának néhány százas nagyságrendje (benne a rendszerváltást követő valóban drasztikus emelkedés) közfelháborodást vált ki, s sokan halált kiáltanak a gyilkosokra, addig a mintegy másfélezres közúti halálszám mellett az emberek éppúgy zokszó nélkül mennek el, mint élővizeink, erdeink és termőföldjeink szinte észrevétlenül lassú elszennyeződése mellett. Ha egy hétvégén lezuhan egy vitorlázó repülőgép, az a média vezető híre lehet. Ha ugyanezen a hétvégén közúti balesetekben tucatnyi ember veszti életét, az még csak megemlítésre se kerül.

Vannak azonban az életnek olyan területei, ahol a helyzet még inkább ellentmondásos. Az imént említett műszaki forradalom után alig pár évtizeddel – mintegy napjainkban – világszerte drámai fordulat jelei kezdenek kibontakozni a természeti környezetben. Úgy tűnik, hogy hosszú távon is visszafordíthatatlan, az emberiség létét veszélyeztető klímaváltozásnak vagyunk tanúi. Néhány „megszállott” tudós és köréje sereglő aktivista kivételével azonban mindenki hallgat – ide értve azoknak a nagyhatalmaknak a politikusait is, akik a legtöbb pusztítást követik el, de akik egyszersmind a legtöbbet tehetnék a fenntartható fejlődést garantáló jövőért. Az emberek többsége pedig nem hiszi el, hogy mai biztonsága minőségileg romolhat, mert biztonságérzete töretlen.²

² Ez a köznap felfogás szintjén szoros összefüggést mutat az ún. sérthetlenségi mítosszal. Utóbbira ld. Korinek László számos publikációját.

A változás ugyanis olyannyira alig érzékelhető, hogy még a tudósok között is vita van ezek hosszú távú hatásmechanizmusáról.

A folyamatok, amelyek a változásokat befolyásolják, nagyon összetettek. A globalizáció és az individualizáció jövőre gyakorolt hatásai többnyire csak lassan és egymásra is előre nem vagy csak nehezen felismerhetően válnak kézzel fogható következményekké.³

Aligha kétséges, hogy az előbbieken még csak példálózva megemlített változásoknak a lakossági közérzetre, ezen belül a biztonságérzetre gyakorolt hatása nem becsülhető le. Akkor sem, ha ma még ezekkel az összefüggésekkel alig foglalkozik valaki. Időszerűnek látszik ezért a bűnözés, a bűncselekmények definícióját csakúgy, mint a bűnök súlyosságáról hagyományosan kialakított képet felülvizsgálni. Ez együtt járhat a bűnügyi tudományok – benne elsősorban a kriminológia és a büntetőjog – prioritásainak, súlypontjainak újragondolásával.

Új ellentétek társadalom és intézményei között: Az osztálytársadalmat lopakodva felváltó rizikótársadalom

A szociológusok jelentős része már a 20. század végét egy újfajta társadalmi formáció kezdeteként jellemzi: megszületett a posztmodern kifejezés, vele együtt számos kísérlet történt e berendezkedés lényegi vonásainak definiálására.⁴ A legutóbbi két évtized legpregnansabb összegezése mégis Ulrich Becknél olvasható, akinek „Risikogesellschaft” c. műve ma már számos nyelvre lefordítva az új társadalom esszenciájának alpművei közt szerepel.⁵ Gondolatmenetének egyik kiinduló pontja, hogy az osztálytársadalmak több évezredes időszak a 20. század végével a fejlett világban lezárult. Egyidejűleg kezdetét vette a 19-20. század ipari társadalmának folyamatosan a helyébe lépő, azt fel- és leváltó, az előbbitől minőségileg gyökeresen különböző kockázati társadalom kialakulása. A kettő között – ha csak a tudomány oldaláról közelítünk is – az eltérés óriási és minőségbeli. Amíg a múlt századig a tudomány a külső veszélyek ellen folytatott támadást, szervezett védekezést, addig a rizikótársadalomnak (amit kockázattársadalomnak is lehet fordítani) a saját maga által teremtett veszélyekkel kell

³ A könyvtárnyi irodalomból és vitairatból itt csak néhány kiemelésére vállalkozhatok. Így Földes Gy. – Inotai A.: A globalizáció kihívásai és Magyarország. Napvilág Kiadó 2001.; Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. – Várnai Gy.: A szuverenitás káprázata. Korridor 1996.; Kádár B.: Globalizációs kihívások – gazdaságpolitikai válaszok. Magyar Tudomány 1999/9. 1036-1046. pp.; Martin, H. P. - Schumann, H.: *Die Globalisierungsfalle: Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1996. Magyar fordítása: *A globalizáció csapdája: Támadás a demokrácia és a jólét ellen*, Budapest: Perfekt Kiadó, 1998.; Scholl, W.: *Wirkungen der Globalisierung auf Individuen, Familien und soziale Systeme*. Berlin, 2000 www.psychologie.hu-berlin.de; Walter, G.: *Globalisierung*. www.lpb.bwue.de; Scheunpflug, A.: *Die globale Perspektive...* www.sowi-online.de

⁴ Ld. erre Sack F.: Társadalmi átalakulás és kriminalitás – társadalmi átalakulás, mint kriminalitás. In: Irk F. (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-Német Kriminológiai Szimpózium. Budapest, 1995. augusztus 20-25. OKKrI Budapest 1997. 95-132. pp.

⁵ Beck, U.: *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp 1986. Az idézetek és hivatkozások részint a 2003-as német, részint az ugyanezen évben fordításban megjelent magyar kiadásból származnak. (Beck, U.: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság és Századvég Kiadó, Budapest, 2003.)

megküzdnie.⁶ Ebben a világrendben – ami még a berlini fal leomlása előtt indult útjára, hiszen Beck is annak előtte fejtette ki konformnak éppenséggel nem nevezhető nézeteit – már nem a kormányok, nem a társadalmak, és különösen nem pártok mondják meg, hogy milyen legyen a jövő képe. A mindennapi valóság, maguk a változások diktálnak, s a tudomány, továbbá a politikai intézmények ezekre csak – jól vagy rosszul (többnyire rosszul) és megkésve – reagálnak. A változások részint önmaguktól zajlanak, s különösen a kezdeti időszakban alig észrevehetőek. Ehhez a részben nem vagy alig észlelt és többnyire kontroll nélküli átalakuláshoz képest az még a jobbik eset, ha vannak kezdeményezések és a kezdeményezők között különféle érdekeket artikuláló gazdasági erőcsoportokat, egymástól markánsan különböző nyomásgyakorló lobbikat (körükben civil szervezeteket) is találunk. A tudomány és az intézmények közötti hagyományossá vált viszony azonban véglegesen a múlté. Nincsenek többé megkérdőjelezhetetlen tabuk, a tudományok korábban gyakran dogmává merevedett állításai szakmai és köznapi viták tárgyává váltak.

További fejlemény az a felismerés, hogy a kockázatkezelés maga is új kockázatok forrásául szolgál, amelyeket a formális hatalomgyakorlók igyekeznek úgy beállítani, mintha irányítanák azokat, sőt képesek lennének felülkerekedni rajtuk. A valóságban azonban a beavatkozások többsége tüneti, felületi kezelés, amiknek előre tudottan nincs hatása, vagy ha ilyen mégis van, annak végkifejlete kétséges. A racionálisként bemutatott, tudományosnak nevezett rizikóelemzés és az irracionálisnak titulált lakossági kockázati várakozás közötti különbségtétel tulajdonképpen nem egyéb, mint a valóság meghamisítása, mert mindkettő ugyanannak a problémának egyik oldalról tudományos, másik oldalról szociológiai ábrázolása.⁷ Ebből következik az a tézis, miszerint a tudomány ma egyáltalán nincs abban a helyzetben, hogy a civilizációs kockázatokat azok nagyságához mértén értékelje.⁸ Bizonyos eltűrhető kockázati szintek elfogadottként vagy megtűrtként definiálása egyben annak elismerését jelenti, hogy a társadalom reprezentánsai szemet hunynak ezek valódi jelentősége felett.

Vannak, akik a megnövekedett rizikóvállalási kényszert a modern élet részének tartják, emiatt ez a döntések során megkerülhetetlen.⁹ Következményeit korántsem látják olyan sötétnek, mint az előbb bemutatott nézet képviselői. Hangsúlyozzák egyrészt azt, hogy a rizikóvállalás mindig is az emberi tevékenység velejárója volt,¹⁰ másrészt a kockázat mérlegelése lehetőséget teremt a veszély

⁶ Vö.: Almási M.: Veszélyes modernség. Népszabadság 2003. július 10.

⁷ Beck im. 77. p.

⁸ Beck im. 78. p.

⁹ Giddens, A.: The Consequences of Modernity. Polity Press 1990, 36. p.

¹⁰ Ezt Beck is elismeri, de hangsúlyozza a korábbi kockázatvállaláshoz mért óriási különbséget: amíg évezredekken keresztül az ember – bár nem mindig önként – „saját bőrét vitte a vásárra”, addig a posztmodern rizikóvállalásnak épp az a jellemzője, hogy azt emberek nagy tömege kényszerűen viseli el, úgy, hogy sem annak kialakulására, sem lefolyására, sem következményeire semmiféle hatást nem képes gyakorolni.

elkerülésére, s ezért szerepe pozitív.¹¹ Mindennek forrása a globalizáció, ami az árúk, a tőke és az emberek nagyobb mozgását, gyorsabb információ-áramlást tesz lehetővé. Ez természetesen megkönnyíti a különféle szervezeten elkövetett bűncselekmények megvalósítását, mint a kábítószer- és embercsempészet vagy éppenséggel a terrorizmus.¹² Ezek az új jelenségek pedig közvetlen támadást jelentenek az Európai Unió intézményeivel szemben is, valamint tovább nehezítik annak a kényes egyensúlynak a megőrzését, ami az emberi jogok és a közbiztonság megőrzése között áll fenn.¹³

A rizikótársadalom valamennyi közhatalmi szervezetet új és eddig ismeretlen feladatok elé állítja. A korábban alkalmazott probléma-megoldási klisék gyakran nem működnek, s ezt legelőször a rendőrség érzi meg.¹⁴

Az osztálytársadalmat feltűnésmentesen, mintegy lopakodva felváltó rizikótársadalom¹⁵ a korábbiaktól alapvetően eltérő elvek alapján működik. A társadalom már nem valamilyen értékek (pl. igazságosság, egyenlőség) védelme vagy megteremtése érdekében fejt ki erőfeszítéseit, hanem valamilyen értékek megsemmisülésével szemben. Ennek gyökere pedig a társadalmi változásokból, azok irányából fakad. Az elmúlt évszázadok, még inkább a legutóbbi évtizedek gazdasági-társadalmi erőközpontjai olyan irányba vitték a társadalmak (köztük is elsősorban a gazdaságilag legerősebb államok és államcsoportok) „fejlődését”, aminek háttérében egyre növekvő mértékben jutott szerephez a bevallottan is csak korlátozott mértékben kezelhető kockázat, mint következményeiben is tolerált jelenség. Ezeken túl azonban vannak veszélyesebb változások is: azok, amelyek lefolyásáról, és olykor csak nemzedékek múltán megnyilvánuló következményeiről semmit nem tudunk.

Ez a fajta képmutató kockázatkezelés mélyen áthatja társadalmunkat. Megmutatkozik az eltűrt kockázatok szintjében, és a kockázatcsökkentés érdekében tett intézkedésekben. Olyan mutatókban ölt testet, mint pl. a motorizáció káros hatásainak csökkentése érdekében tett beavatkozások, vagy a társadalmi együttélés jól ismert negatív következményeinek mérséklése. A tudomány képviselői éppúgy, mint a társadalom döntéshozói e káros eredmények jelentős részével pontosan tisztában vannak, bár a lakosság előtt erről mélyen hallgatnak. A tényleges és eredményes (ám gyakran népszerűtlen) beavatkozást sok esetben közönséges bűnbak-képzés helyettesíti. A rendszerben rejlő és a valószínűség magas fokán jóelőre prognosztizálható, tehát tudottan szükségszerűen káros következményhez vezető hibát vagy hibákat a folyamat vagy a cselekvési lánc legvégén elhelyezkedő ember „nyakába varrják”. Ennek egyenes

¹¹ Crawford, A.: The governance of crime and insecurity in an anxious age: the trans-European and the local. In: Crawford, A. (Ed. by): Crime and Insecurity. Willan Publishing 2002, 27-51. pp.

¹² Crawford im.

¹³ Rees, W. – Webber, M.: Fighting organised crime: The European Unio and internal security. In: Crawford, A. (Ed. by): Crime and Insecurity. Im. 77-101. pp.

¹⁴ Vö: Roché, S.: Towards a new governance of crime and insecurity in France. In: Crawford, A. (Ed. by): Crime and Insecurity. Im. 213-233. pp.

¹⁵ Ld. Beck im. 65. p.

következménye az a ma már jól érzékelhető kedvezőtlen változás, ami nemcsak a köz-, hanem a jogintézményekbe vetett hitben és bizalomban is bekövetkezett. A lakosság nagy részének morális érzéke – ma még – többé-kevésbé megfelelően működik. Ennek következtében egyre inkább tisztában van azzal, hogy ami jogszolgáltatás címén folyik, az egyre gyakrabban és mind szélesebb körben nem az igazság kiderítését, hanem érdekeiket jól artikulálni képes csoportok közösségellenes tevékenységét leplezi. A hagyományokon alapuló jogszolgáltatás pedig mind gyakrabban szolgál meggyőző példákkal arra, hogy alkalmatlan az új társadalom új konfliktusainak kezelésére.

Az ellentmondások szinte vég nélkül idézhetők. Így pl. amíg egyrészt az emberek minden korábbinál nagyobb gyakorisággal próbálnak meg bírósági úton vélt vagy valódi igazságnak érvényt szerezni, becsületükön, értékeikben esett sérelmeikre gyógyírt találni, addig másrészt a hosszadalmas jogi procedúra mind több ember számára azzal a tanulsággal szolgál, hogy sok esetben a vitákat csak akkor érdemes az arra kijelölt, törvényes útra terelni, ha az illetőnek a kárkövetkezmény egzisztenciálisan többé-kevésbé közömbös. Vagy legalábbis olyan tartalékok vannak, amik lehetővé teszik, hogy a gyakran több éves késedelemmel megítélt javak hiányát vagy nem érzi meg vagy legalábbis képes kigazdálkodni. (Tipikusan e körbe sorolhatók a gazdasági perek, ahol a sokszor csak évek múlva hozott jogerős döntések már mit sem segítenek az időközben megroppant egzisztencia helyreállításában.) Nem véletlen, hogy ilyen és hasonló esetekben mind gyakoribb a jogsértő pénzbehajtás és mindinkább kivételszámba megy a polgári peres eljárásban történő elégtétel. De ugyanebbe a körbe sorolhatók az évekig húzódó, s végül is felmentéssel záruló gazdasági büntetőperek. A piacgazdasági viszonyaink közepette eltelt másfél évtized alatt számos ilyen – nem ritkán politikailag is erősen motivált – bűnügyben még nem fordult elő olyan döntés, aminek a végén a korábban meghurcolt (nem egyszer látványosan bilincsbe vert) gyanúsított, jogerősen megállapított ártatlanságának kinyilvánítása után vagyoni elégtételt is kapott volna. Ilyesmi ugyanis az ügy és előzményeinek jellegéből, összefüggéséből eredően gyakorlatilag lehetetlen.¹⁶

Már az előzőek is érzékletesen jelzik, hogy e változástól és annak következményeitől nem mentes a büntetőjog tudománya sem. Reprezentánsaik többsége nem volt képes „venni” a kriminológusok évtizedek óta sugárzott, tehát még a kockázat-társadalom előtti időszakról datálható „adásait”. Elsőként Viski László utalt számos, a hagyományos büntetőjogi gondolkodástól eltérő vonásra a

¹⁶ Nehezen kivívott gazdasági hitelesség megrontását, jogellenes pénzügyi manőverek gyanújában kevert üzletember elvesztett (pontosabban fogalmazva: jogellenesen elvett) renomóját, hosszú hónapok küzdelmes tárgyalás-sorozatai során kemény versenyfeltételek közepette megszerzett üzletek szereplőit könnyű gyanúba keverni, s ezzel esetleg egyszer s mindenkorra erkölcsileg és anyagilag megsemmisíteni. Ezekhez az akciókhoz képest (még ha azok a fennálló valamennyi jogszabály betartásával is történtek) gyakorlatilag lehetetlen – az ártatlanság bizonyítottsága esetén, gyakran hónapok, sőt évek múlva – az eredeti állapot helyreállítása. Nem véletlen, hogy visszatérően kísértésbe esnek egyes jogászok, s megpróbálják a jogot az erkölctől mereven elhatárolni. Ennek a szemléletnek az érvényesülése egyre inkább kudarcra van ítélve. A rizikótársadalom lényegénél fogva nem tűri meg a gyakorlattól elszakadt elméletet.

közlekedési jogi felelősség területén.¹⁷ Ennek hatása Magyarországon annyiban megmutatkozott, hogy egyrészt a büntetőjogon belül ez a terület külön fejezetet kapott, másrészt – összhangban a nyugat-európai országok gyakorlatának többségével – kiépült az elkerülhető normaszegésre alapozódó szabálysértési gyakorlat. Az előre kalkulálható rizikó megnyugtató megítélése azonban – nemcsak Magyarországon – mindmáig nem történt meg. Enélkül azonban továbbra is olyan magatartáshibák nem szándékolt következményeiért vonunk felelősségre embereket, amiknek gyökere nem elsősorban a folyamatlánc végén helyet foglaló emberben, hanem magában a rendszerben (valamint annak alkotóiban!) van.¹⁸ Egyrészt tudjuk, hogy bizonyos gyakorisággal, pontosan nem ismert és főként előre nem jelezhető időpontban az ember hibázni fog, s ha ez rossz út-idő dimenzióban következik be, akkor ennek a hibázásnak az eredménye emberhalál lesz. Mégpedig azért, mert a sebesség meghatározásáért felelős emberekből alakult intézmény olyan sebességet engedélyez, ami mellett a halálos eredmény elkerülhetetlen.¹⁹ Ulrich Beck korábban vázlatosan ismertetett álláspontja itt is éppúgy igaz, mint az élet számos más területén, kezdve a rövidtávon gazdaságélénkítő industrializációtól a hosszú távon visszafordíthatatlan káros folyamatokat kiváltó különféle környezeti károkozásig.

Az ismeretlen összefüggéseket kutatva minél mélyebbre ásunk, annál több kérdés fogalmazódik meg, s ezek közül mind több marad megválaszolatlanul. Így elsőként nem nélkülözi a megfelelő – gyakorlati – alapot annak a kérdésnek a feltevése, hogy a gyökeresen átalakuló társadalomban a büntetőjog nevezhető-e még „ultima ratio”-nak. S ha erre esetleg igennel válaszolunk, akkor ott ágaskodik a következő kérdés: kinek igen és kinek nem? Elismerjük-e, hogy vannak olyan nagy bűnök, amelyekre a büntetőjog eszköztára nem képes adekvát, a többi bűncselekmény elkövetése esetére kilátásba helyezett büntetéshez arányosítható megtorlást felmutatni? Amikor a korábbi deviancia a tömeges elkövetés miatt normalitássá lényegül (mert a normakövetés válik kivételessé), amikor megfoghatatlan szereplők jövő generációkat sújtó károkozásaival kell szembenéznünk, akkor a hagyományos büntetőjog, hagyományos bűncselekmények hagyományos elkövetőivel és sértettjeivel mihez kezd? Hova vész a büntetőjog tabu-szerepe, ha nincs mondanivalója a nemzetközi méretekben zajló környezetpusztításnak, márcsak azért sem, mert mögöttük megragadhatatlan „szellemek”, jogalkotó és büntetőhatalommal felruházott parlamentek és

¹⁷ Viski L.: Közlekedési büntetőjog. KJK 1974.

¹⁸ Erről részletesen ld. Irk F.: Közlekedésbiztonság és bűnözéskontroll. OKRI – KJK 2003. Ld. különösen a 10. fejezetet: 188. és köv. old.

¹⁹ Ennek a súlyos döntéshozói felelősségnek a fokozatos felismerése abban a tényben tükröződik, hogy minél fejlettebb egy ország gazdasága, annál kisebb sebességet engedélyez lakóterületeken. Az emberi élet értékéről vallott szakmai-társadalmi felfogás fejeződik ki valamennyi, a biztonságot növelő intézkedésben. Abban pedig, hogy egy ilyen, gyakran szabadságkorlátozónak beállított intézkedés (pl. a biztonsági öv vagy a védősisak kötelező használata) mikor kerül bevezetésre, abban visszatükröződik a tudomány vívmányainak nemcsak szavakban, de tettekben való elfogadottsága. Legújabbban más szabályozók is belépnek. Így pl. közismert, hogy valamennyi, az Európai Unióhoz csatlakozott közép-kelet-európai ország felvételének egyik előfeltétele volt, hogy lakott területen a megengedett maximális sebességet 60 km/h-ról 50 km/h-ra csökkentse.

kormányok állnak? Globális bűnökre csak globális büntetések lehetnek a válaszok. Olyan büntetésekről van szó, amelyeknek már semmi köze ahhoz a közemberhez, aki számára a büntetőjognak példát kell (kellene) statuálnia. Vagy elképzelhető, hogy globális bűnökkel szemben a döntéshozók lokális büntetéseket találnak ki? (És ha igen, vajon mely kategóriába tartozhatnak ezen jogalkotással felruházott személyek?) S ha ezek a bűnök büntetlenül maradnak, akkor honnan veszik a kormányok az erkölcsi alapot arra, hogy náluk mérhetetlenül csekélyebb vétkekért embereket szabadságuktól foszszanak meg, tönkretégyék saját és családjuk egzisztenciáját? Vagy visszatérünk a középkorba, s mint akkor, majd ezután újra várjuk az isten vagy az istenek (esetleg túlvilági) büntetését? Aki egyébként jól érzékelhetően e Földön majd mindenkit sújt, függetlenül attól, hogy követett-e el bármiféle vétket vagy sem. (Ilyenek természetesen mindig is voltak, s ma is vannak. Afrika és a Közel-Kelet, tovább Ázsia egyes részein már hosszabb idő óta ilyesféle „igazságtétel” a megszokott. A népiirtás világunk népességszabályozásának jelenleg is megtúrt – sőt némi cinizmussal azt is mondhatjuk: gyalázatosan szégyenteljes, ám leghatékonyabb – formája. Azok szemében is, akik egyébként mindenféle születésszabályozást tiltanak és isten elleni vétkeknek tekintenek.)

Prognózis helyett kérdések

A bűnök és büntetések újrafogalmazásának időszakát éljük. Ha a vétkek nagyságrendjeit is számba vesszük, nem túlzás azt állítani, hogy ma minél kisebb az elkövetett bűn, annál biztosabb a büntetés bekövetkezése. (Ismét egy közlekedési példával élve: a fizető parkolóban jegyet nem váltó autóst a jószemű parkolóőr néhány perc alatt „levadássza”, s keményen megbünteti. Ugyanez az autós naponta tucatnyi alkalommal szegheti meg a sebességkorlátozásokra vonatkozó előírásokat, hajthat a jelzőlámpa tilos jelzése ellenére át az útkereszteződéseken anélkül, hogy bárki egyetlen rossz szót szólna hozzá.) Ha valaki egy nappal lekési az adóbevallás határidejét, késedelmi bírságot fizet. De csak akkor, ha becsületesen bevallja jövedelmét. A fekete és szürke gazdaság emellett milliárdos nagyságrendekben immár évtizedek nyugodtan virulhat a benne résztvevők legcsekélyebb zavartatása nélkül. És a sor nyugodtan folytatható – ahogy mondani szokás: ítéletnapig.

Az nem kérdés, hogy a hagyományos büntetőjogi normákra és büntetésekre (azokra tehát, amelyek valóban tabu-szerepükkel a lakosság számára iránytűként kell, hogy szolgáljanak) továbbra is szükség van. A kérdés a jövő számára az, hogy vannak-e, lesznek-e olyan probléma-megoldási eszközök és módszerek, amelyek az új társadalom új kihívásaira lesznek képesek reagálni. Hogyan oldható meg a potenciális áldozatok érdekérvényesítése? Miként kezelhetők az előre nem látható, kiszámíthatatlan veszélyek? Mekkora valószínűség kalkulálható, s ebben a valószínűség-mértékben milyen változók és milyen súllyal vonandók be? Hogyan oldható meg az a korántsem új, de most már sürgető feladat, aminek lényege: a

hibázási gyakoriságot (valószínűséget) és a hibázás következményének súlyosságát valamiképp összhangba kellene hozni, meg kellene feleltetni egymásnak.

Komoly társadalompolitikai következményei lehetnek már csak kérdés formájában is ama lehetőség megfogalmazásának, hogy mi lenne, ha a további ismeretlen kockázatok vállalása helyett a biztonság irányába indulnánk el? Egy ilyen, a jelenlegitől gyökeresen eltérő szemlélet megvalósulása esetén kinek, mit, milyen eszközökkel és módszerekkel kellene tiltani (előírni) ahhoz, hogy a szavakat tettek kövessék? Mit tehet ennek érdekében a globalizált világban egy-egy ország önállóan, vagy mint pl. az Európai Unió közössége?

A társadalom e károk egy részével megtanult együtt élni, a veszteségek tetemes részét vis maiorként könnyveli el. Felnőtt egy olyan generáció, amelyik már el sem tudja képzelni életét más, veszélytelenebb körülmények között. Akik ezen életmód ellen tiltakoznak, azok gyakran kerülnek szembe az eredetileg az emberi értékek védelmére hivatott²⁰ büntetőjog paragrafusaival és következményeivel. S vajon hol marad a büntetőjog tabu-szerepe? Az a feladata, hogy megmondja: a jogalkotó hol húzza meg egyrészt a támogatott és túrt, másrészt a tiltott magatartások határvonalát. Az emberölés jogállamban nemcsak morálisan, hanem jogilag is tiltott cselekvés. Számos alkotmány tartalmazza az emberi élet, mint legfőbb érték védelmét. Tényleg tilalmazott az emberi élet elvétele? Mindig az? Semmilyen módon sem szabad emberi életet kioltani? A lassú halál előidézése, az évtizedek alatt emberek ezreit, tízezreit megölő rák okozó környezet fenntartásáért senki nem büntetendő? S ha ez nem, akkor egy hirtelen felindulásban elcsattanó pofon miért igen?

Már nem osztálytársadalomban, már rizikótársadalomban élünk. Mindent, ami a múltban természetes és megszokott volt, újra kell gondolnunk! Rizikócsökkentés és biztonságérzet-növelés. E két szempont érvényesülése nélkül nincs kiút. S mindehhez meg kell nyerni az emberek – és jelen körülményeink között a médiatársadalmat formáló hatalmi ág – bizalmát. Nem közömbös, hogy mely közösségekhez tartozó emberek a legérzékenyebbek, kik félnek a leginkább, de az sem, hogy a rizikó-társadalom „vívmányai” kiket sújtanak leginkább. Mely közösségek hogyan érhetők el, miképp nyugtathatók meg?

Mindezeknek a kérdéseknek a sürgős megválaszolására annak ellenére szükség van, hogy tudjuk: a kockázat-társadalom új veszélyei elől csak ideig-óráig lehet várfalakkal, testőrökkel és riasztó-berendezésekkel védekezni. A múlt századok által felhalmozott és a jelen században nem vagy csak rosszul kezelt kárkövetkezmények mindenkit utolérnek. A nagy kockázatok már globálisakká váltak.

²⁰ Bár e sorok írója még nem ezt tanulta, hanem azt, hogy – természetesen csak a kapitalizmus körülményei között – a büntetőjog az uralkodó osztály eszköze az elnyomott osztályok féken tartására. Manapság egyszerre meghökkentő, ám nagyönis elgondolkoztató ez az „avított” definíció.